

ВОБРАЗЫ ГРЭЧАСКОЙ МІФАЛОГІІ Ў П'ЕСАХ М. КУЛІША

П. І. Навойчык

*Кандыдат філалагічных навук, дацэнт
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр-т Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
navoich@bsu.by*

У артыкуле разглядаецца роля і значэнне вобразаў грэчаскай міфалогіі ў п'есах класіка ўкраінскай драматургіі Міколы Куліша. Зварот да вобразаў-сімвалаў дазваляе аўтару напоўніць глыбокім сэнсам ідэйны змест яго твораў, найперш «Патэтычнай санаты» – адной з апошніх п'ес пісьменніка, і больш выразна акрэсліць аўтарскую пазіцыю адносна нацыянальнага лёсу ўкраінцаў. Адсылка да Амфаласа, Піфіі нападуня асобныя сцэны, цэнтральныя вобразы-персанажы сімвалічным падтэкстам, выводзіць праблематыку твора на больш высокі узровень – да пытанняў вернасці і здрады, барацьбы добра і зла, самапазнання асобы і гістарычнага лёсу народа.

Ключавыя словы: украінская драматургія; патэтычная саната; грэчаская міфалогія; Амфалас; Піфія; рэвалюцыя.

ОБРАЗЫ ГРЕЧЕСКОЙ МИФОЛОГИИ В ПЬЕСАХ Н. КУЛИША

П. И. Навойчик

*Кандидат филологических наук, доцент
Белорусский государственный университет,
пр-т Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь,
navoich@bsu.by*

В статье исследуется роль и значение образов греческой мифологии в пьесах классика украинской драматургии Николая Кулиша. Обращение к символическим образам позволяет автору наполнить глубоким смыслом идейное содержание своих произведений, в первую очередь «Патетической сонаты» – одной из последних пьес писателя, и более четко обозначить авторскую позицию относительно национальной судьбы украинцев. Отсылка к Амфалу и Пифии наполняет отдельные сцены и центральных персонажей символическим подтекстом, поднимая проблематику произведения на более высокий уровень – к вопросам верности и предательства, борьбы добра и зла, самопознания личности и исторической судьбы народа.

Ключевые слова: украинская драма; патетическая соната; греческая мифология; Амфалос; Пифия; революция.

IMAGES OF GREEK MYTHOLOGY IN THE PLAYS OF M. KULISH

P. I. Navoychik

*PhD, Associate Professor,
Belarusian State University,
Nezalezhnosti Ave., 4, 220030, Minsk, Belarus,
navoich@bsu.by*

The article examines the role and significance of images of Greek mythology in the plays of the classic of Ukrainian dramaturgy Mykola Kulish. The appeal to symbolic images allows the author to fill the ideological content of his works, primarily the «Pathetic Sonata» – one of the writer's last plays – with a deep meaning and to more clearly outline the author's position regarding the national fate of Ukrainians. The reference to Amphalos and Pythia fills individual scenes and central characters with symbolic subtext, bringing the problematic of the work to a higher level – to the issues of loyalty and betrayal, the struggle of good and evil, self-knowledge of the individual and the historical fate of the people.

Keywords: Ukrainian drama; pathetic sonata; Greek mythology; Amphalos; Pythia; revolution.

Мікола Куліш (1892 – 1937) – класік української драматургії першого десятиріччя радянської влади. У своїй творчості він імкнувся спростувати ідеали комунізму на реальному українському національному ґрунті. На цьому шляху письменник прийшов до висновку, що необхідною самоохороною боротьби за справедливість є тривожне роздумування про минуле українського народу.

Перша п'єса «На рыбалці», на словах аґітатора, була написана у 1913 році, хоча її сцени або окремі видання її не дійшли. Під час громадянської війни одноактові «агітки» писалися на потребу дня і не мали справжньої драматичної каштоуності. Тільки після встановлення радянської влади М. Куліш зміг довести її до репертуару українського радянського театру.

Перша п'єса про сурову реальність побачила світ у 1924 році. У драми була лаконічна назва – «97». На сцені з'явився новий герой – селянин-бідняк Мусій Капустка. З допомогою цього образу драматург виступав за радикальні пераменти не тільки політичного життя країни, але і її свідомості громадянства. 97 комунарів готувалися виконати заміну радянської влади її дачиненні до своїх адміністрацій і реквізувати каштоуні речі з церкви, щоб купити на них хліба для людей. Усе 97 комунарів гине у нирковій боротьбі. Трагедія п'єси не була надумана штучно. У 1921–1923 роках Україна справді пераживала страшні голоди, і, щоб зібрати гроші на закупку зерна за грош, радянський уряд розпаровував конфіскацію увесь великий-малий каштоуні реквізит з церкви.

Драма мела аглушальны поспех. Пасля яе пастаноўкі летам 1924 года тэатрам ім. І. Франка яна разышлася тысячамі асобнікаў па ўсёй Украіне. Малады сатырык і гумарыст Астап Вішня з захапленнем пісаў: «Вось яна, сапраўдная, ржаная рэвалюцыя... Такая рэвалюцыя, жывая, як маці-зямля праўдзівая, не з тых п'ес і апавяданняў, дзе... у пралогу абавязкова «Інтэрнацыянал», а пасяродку на цэлых пяць дзеяў вось такенны пшык «пралетарскай ідэалогіі». Гэта выказванне Вішні вельмі выразна апісвае сацыяльны і літаратурны кантэкст таго часу.

За гады творчай актыўнасці М. Куліш напісаў чатырнаццаць п'ес. Не будзе перабольшаннем сказаць, што ўсе яны сталі знакавай падзеяй у літаратурным і тэатральным жыцці Украіны, аднак, на жаль, іх спасціг незайздросны лёс: пасля аглушальнага поспеху прэм'еры яны былі забароненыя да пастаноўкі. Мастацкая вартасць твораў розная, крытыкі вылучаюць чатыры, якія лічацца шэдэўрамі: «Народны Малахій» (1928), «Міна Мазайла» (1929), «Патэтычная саната» (1930) і «Маклена Граса» (1933).

У першай з вышэйназваных, напісаных да 10-годдзя ўсталявання савецкай улады, пісьменнік разважае аб працэсах сацыяльна-культурнага будаўніцтва і іх выніках. Трагічны фінал п'есы недвухсэнсоўна выяўляў аўтарскую пазіцыю ў гэтым пытанні. «Міна Мазайла» была прысвечана праблеме нацыянальнага самавызначэння ўкраінскага грамадства, дзе востра сутыкнуліся рускі шавінізм і ўкраінскі нацыяналізм. Сродкамі мастацкай сатыры пісьменнік высмейваў і адных і другіх. Спробу зірнуць на нацыянальнае пытанне ў больш шырокім грамадска-палітычным кантэксце пісьменнік зрабіў у «Патэтычнай санаце».

Драма «Патэтычная саната» была цалкам наватарскай для ўкраінскай літаратуры і тэатра. Назва п'есы адсылае чытача да аднайменнага музычнага твора Бетховена. Гэта невыпадкова. Вядома, што пры напісанні санаты знакаміты кампазітар звяртаўся да ўкраінскага фальклору, яго матывы даследчыкі вызначаюць у музычнай палітры санаты. Драматургія М. Куліша, у сваю чаргу, па структуры і архітэктоніцы адпавядае музычнай п'есе. Гэта ніякім чынам не прымяняе мастацкай каштоўнасці твора, а хутчэй дае «ключ» да яго разумення. Паводле Ю. Лаўрыненкі, «Патэтычная саната» (1930) была адказам ўкраінскага драматурга на вядомую і вельмі папулярную на той час у СССР п'есу М. Булгакава «Дні Турбіных», якая «была напоўнена тужой па аднаўленні Расійскай імперыі, заалагічнай нянавісцю да ўкраінцаў і дзяржаўна-культурнага адраджэння Украіны ў рэвалюцыі 1917 г.. <...> У адказ на ... «Дні Турбіных» Куліш напісаў «Патэтычную санату», матэрыялам для якой паслужылі тыя ж падзеі ўкраінскай рэвалюцыі 1917–1919 гг., якія апісваў і Булгакаў. Пабудаваны ў рытміцы, архітэктоніцы і супра-

ваджэнні аднайменнай санаты Бетховена, гэту п'есу справядліва назвалі драматычнай паэмай» [2, с. 630].

Пачатак дзеяння ў п'есе М. Куліша абазначаны дастаткова дакладна: «Уявіце, сябры, – так пачынаў ён (галоўны герой твора – паэт Ілька Юга. – П. Н.), – першае – вуліца старога правінцыйнага горада; другое – двухпавярховы дом з шыльдай: «Дом генерал-маёра Пяроцкага»; трэцяе – рэвалюцыйная вясна; чацвёртае – велікодная ноч».

Вясна, Велікодная ноч, свята ўваскрэсення Хрыстова сімвалізуюць пачатак новага жыцця і на фоне рэвалюцыйнай барацьбы наводзяць на роздум аб гістарычнай перспектыве герояў твора, а дакладней тых сацыяльных асяродкаў, якія яны ўвасабляюць. На падобны расклад указвае Лаўрыненка: «Фазы драматычнага дзеяння па духу адпавядаюць гістарычным фазам украінскай рэвалюцыі, а характары, схопленыя ў іх найглыбейшай сутнасці, адлюстроўваюць асноўныя грамадскія сілы адраджэння і яго ворагаў. За галоўным вобразам Марыны бачацца незалежнікі і бунтары; за бацькам Ступаем-Ступаненкам – старэйшая, а за паэтам Ільком Югам – маладзейшая ўкраінская інтэлігенцыя, якая вагалася паміж незалежнікамі і сацыялізмам ды большавікамі; за большавіком Лукой – тая частка гарадской беднаты, якая схільная слухаць «таварыша з Пецярбурга». Асобна стаіць стары адстаўны рускі генерал Пяроцкі і яго сыны, белавардзейскія афіцэры Андрэ і Жорж, а за імі руская буржуазія і ўся старая манархічная Расія» [2, с. 630]. Такім чынам, перад чытачом сапраўды паўставаў поўны пералік грамадскіх сіл, якія прымалі актыўны ўдзел у тагачасных палітычных падзеях.

«Патэтычная саната» М. Куліша спалучае ў сабе прыкметы неарамантызму, сімвалізму і натуралізму. З мэтай узмацніць мастацкую выразнасць і паглыбіць ідэйны змест п'есы аўтар уводзіць у твор сімваліку хрысціянскай рэлігіі і вобразы грэчаскай міфалогіі.

Невыпадкава падзеі ў «Патэтычнай санаце» разгортваюцца менавіта ў ноч перад Пасхай. Вялікдзень сімвалізуе перамогу Хрыста над смерцю і пачатак новага жыцця, даўно чаканага і безумоўна шчаслівага. Вось толькі для каго шчаслівага? Сістэма вобразаў пабудавана такім чынам, што шчасце адных магчыма пры ўмове паражэння іншых. Вельмі рознае бачанне перспектывы маюць гэтыя тры палітычныя сілы: большавікі, расійскія манархісты і ўкраінскія нацыяналісты. Па мяккасці іроніі, парамантычнай узнёсласці вобразаў Марыны і Ількі Югі можна меркаваць, што аўтар сімпатызуе нацыяналістам, і Вялікдзень павінен бы знаменаваць іх перамогу, аднак, на жаль, гісторыя распарадзілася іначай. Насамрэч пісьменнік імкнецца вызначыць, што ж сталася прычынай нацыянальнага паражэння, ці не самі ўкраінцы ў тым вінаватыя? З якой мэтай аўтар звяртаецца да такіх вобразаў-сімвалаў грэчаскай міфалогіі, як камень Амфалас і прарочыца Піфія?

Амфалас упершыню згадваецца, калі Ступай-Ступаненка варожыць на «Кабзары», ці будзе Украіна незалежнаю: С т у п а й. А не замінай мне, Марынка! (Разгортвае і чытае): «Згінеш, згінеш, Украіна, не стане й знаку на зямлі...» (Містычны жах). Дык у трэці ж – і цяпер ужо апошні. Будзе ці не будзе?..

У далейшым дыялогу з бацькам Марына нагадвае яму пра Амфалас:

М а р ы н а . Будзе, мой сівенькі варажбіце!

С т у п а й. А ты што – у Піфію абярнулася, ці што?

М а р ы н а . Калі хочаш, то так. Старыя аўтары распавядаюць, што першапачаткова Піфія была прыгожай маладой дзяўчынай. Яна прарочыла ў царкве на камені Амфалас, што азначае цэнтр зямлі. На варотах быў надпіс: «Пазнай сябе». І я буду прарочыць. Амфалас! Украінча, спазнай самога сябе! Будзе!

Паводле грэчаскай міфалогіі, Амфалас (літаральна – пуп), які знаходзіўся ў Дэльфах, лічыўся цэнтрам свету, дзе сыходзіліся тры ўзроўні: нябесны (божы), зямны (людскі) і падземны (апраметная). У больш шырокім разуменні Амфалас сімвалізуе духоўны свет чалавека, свайго роду «цэнтр сябе». Згадка пра містычны камень мае прынцыповае значэнне для разумення аўтарскай пазіцыі. Па сутнасці, аўтар гаворыць пра Амфалас, як цэнтр душы – пра асабістае самавызначэнне герояў. Зрэшты гэты заклік адначасова звернуты як да персанажаў драмы, так і да чытача (гледача).

Пісьменнік дае нам магчымасць прасачыць за развіццём вобразаў Марыны, Ількі Югі і Ступай-Ступаненкі – свядомых украінцаў. Пад ціскам жорсткіх абставін яны не могуць ні жыць паводле абраных прынцыпаў, ні адмовіцца ад іх. Спроба перайсці ад абстрактных ідэалаў да рэальнага дзеяння прыводзіць да трагедыі – Марына і Ілька асуджаны на расстрэл, Ступай-Ступаненка прымае Украіну «чырвоную» і тым самым сімвалічна памірае для Украіны «жоўта-блакітнай».

Піфія ў грэкаў была абаронцам святыні Апалона каля Дэльфаў. Апалон жа сімвалізаваў сонца, святло. Між тым вобраз Ількі Югі з самага пачатку п'есы звязваецца з вобразам сонца: яго любімы музычны інструмент – гелікон (геліос – сонечны, ясны). Ілька звяртаецца да Марыны: «Не смейся! Ты чуеш, які ў мяне настрой? (Я чую знізу акорды grave). Высокі, зорны, як неба! Першае (жэст на гелікон), бачыш гэту штуку? Гелікон завецца. Калі ўзяць forte, можна загасіць лямпу. Але я навучуся іграць так, што зоркі на небе загашу». М. Куліш адсылае чытача да відавочнай паралелі між міфалагічнай парай «Апалон – Піфія» і «Ілька – Марына». Асабістае стаўленне адзін да аднаго героі выказваюць зноў жа праз вобразы святла-цёмры і сонца.

Ілька: Я чую вецер, бачу ноч. «Сонца не любіць так землі сваёй, як люблю я вас», – хачу сказаць я Марыне – не магу.

Марына: «Аднак, даруйце, я не пра гэта збіралася вам сказаць. Ах, не пра гэта! Не, не!.. Не пра палітыку, пра зусім іншае. Пра штосьць большае, людскае, цёплае і простае. Мы ўсе на свет са сваіх дацкіх вокнаў глядзелі і марылі, што ён будзе нам такі ясны і цёплы. Як Дзень Гасподні...». Марына гаворыць Ільку пра Петрарку, пра ідэалы вечнай любові, Ілька таксама падзяляе гэтыя ідэалы, аднак урэшце ім здраджвае.

Пасля здрады Ілька дзейнічае ўначы. Адступленне Марыны і Ілкі ад уласных перакананняў «адлучае» іх ад святла, яны больш не Апалон і Піфія. Больш за тое – былы «Апалон» сам жа выдае Марыну-Піфію на расстрэл. Героі-рамантыкі ператвараюцца ў герояў-няўдачнікаў, ахвяр уласных памылак.

Прычынай іх няўдач становіцца тое, што ні Ілька, ні Марына не могуць ператварыць мары ў рэальнасць. Як толькі яны пераходзяць ад слоў да канкрэтных спраў, выяўляецца іх поўная непрактычнасць, няздольнасць рэалізаваць задуманае. Такі фінал п'есы перагукаецца з санатай Бетховена, напісанай у мінорным ключы. Абодва героі, спазнаўшы сябе, не здолелі пераадолець сваіх слабасцей. Марына, паказваючы шлях іншым, не знайшла яго сама.

Такім чынам, вобразы Амфаласа і Піфіі паглыбілі ідэйны змест твора, скіраваўшы асноўны акцэнт на духоўны свет герояў. Сімвалічна і тое, што падзеі ў п'есе адбываюцца напярэдадні Вялікадня. Як вядома, перш, чым быць укрыжаваным і перамагчы смерць, Хрыстос перажыў здраду свайго вучня. Біблейская гісторыя падказвала, што нацыянальная трагедыя на адным гістарычным павароце мусіць у перспектыве прывесці да перамогі над цемрай у будучыні.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Куліш М.* Патетична соната [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/books/> (дата звароту: 30.04.2025).
2. *Лавриненко Ю.* Микола Куліш // *Українське слово*. Кн. 1. К. 1994.